

AZ ANYANYELV AZ ÉN ÉLETEMBEN („HÁ VALÓ VAGY? SEHÁ SE!”)

Az alcímben szereplő kérdés és a felelet akár jelen dolgozat mottója is lehetne. Miért? Az én állandó kérdésem, amikor az öregeket faggattam, mindig az volt, hogy az illető, akiről szó volt „Há való vót?”, és a válasz mindig ugyanaz volt: „Há való, há való, sehá se. A szeginember sehá se való. Mára itt, hónap ott.”

Hát bizony, nekem se könnyű azt megmondanom, hová is tartozom. Szülőföldem tágabb értelemben a Dunántúl, aztán a Bakonyalja, közelebről a Pápai járás, még közelebről (hivatalosan) Bakonyság község, de valójában én Kisdémpusztán ('kizsdímpusztán', röviden 'kizsdímen') születtem, mégpedig 1954. szeptember 20-án. A hivatalos papírok szerint Bakonyságon, de csak azért, mert ahogy akkoriban mondták, „tanácsilag” Kisdémpusztá oda tartozott. Na de mi, kisdémiek, sokféle tartoztunk. Ezek közül csak az egyik volt „Ság” (Bakonyság), ahova papírjaink szerint tartoztunk. De tartoztunk Bakonyszentivánhoz, ahová iskolába jártunk, legalábbis az alsó négy osztályt én is ott végeztem. A levelet így kellett címeznünk: „u. p. Bakonyszentiván”, ahol az „u. p.” utolsó postát jelentett, de se utca, se házszám nem kellett, mert ahogy csúfoltak-gúnyoltak bennünket, majoriakat: „a házszámot elvitte a szél”. Ez a gúnyolódás persze nekünk állandó szorongást, sőt, szégyent okozott – egész addig, amíg majoriaknak számítottunk. Aztán tartoztunk Nagydémhez, az „idősebb testvér jogán”, mint kisdémiek. Tartoztunk még Lovászpatonához, ahol az állami gazdaság, később a kerület központja volt. Tartoztunk Bakonytamásishoz is, merthogy – evangélikusok lévén – engem ott kereszteltek, testvéreim ott konfirmálódtak. Tartoztunk Pápateszérhez, merthogy ott volt a körzeti orvos meg a patika, ráadásul a legközelebbi vasútállomás is. Tehát ha utaztunk valahová, a teszéri vasútállomásra kellett eljutnunk valahogyan (gyalog vagy „biciglive!”, csészával, „szankóval”, később esetleg már busszal). A környék, a járás központja Pápa városa volt, ott voltak az igazán nagy vásárok meg persze a piac, de azért szívesen

emlékszem vissza a patonai vásárookra, a teszériekre, de még az ugodiakra is.

Pápa és környéke sok híres embert adott a hazának. A szomszéd faluban, Bakonytamásin született például Tatay Sándor író (1910-1991), Vanyolán Vajda Péter, a polihisztor-író-filozófus (1808-1846), Pápán pedig Rab Zsuzsa költő és műfordító (1926-1998), akinek édesapja, Rab István kiváló tanár volt (1886-1957). Talán 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulóján rendezhették meg Pápán azt a szavalóversenyt, amelyiken én a költőnek *Az őriült* című versét adtam elő, mivel akkor éppen olyan hangulatom volt. De a zsűri elnökének, Rab Zsuzsának nem nagyon tetszett a produkcióm. Ettől kezdve nagy nyilvánosság előtt nemigen mondtam verset... Pedig nekem Petőfi a legalapvetőbb költőnek számított: még írni-olvasni sem tudtam, amikor kívülről megtanították velem az „Itt a nyílám, mibe löjtem” kezdetű versét, s én boldogan szavaltam bárkinek, bármikor.

S ha már tanárokról esik szó, említsük meg feltétlen az egykori pápai tanárok közül A. Tóth Sándor (1904-1980) nevét, aki festőművész és művész-tanár volt Pápán. Az egykori pápai diákokat, a leghíresebb, legkiválóbb diákokat is, felsorolni szinte lehetetlen. Későbbi híres költők, írók tanultak itt, mint Petőfi Sándor (1823-1849), Jókai Mór (1825-1904), Nagy László (1925-1978), Csoóri Sándor (1930-), Bereményi Géza (szül. Vetró, Pápán már Rozner, 1946-). Aztán nyelvészek, mint Beke Ödön (1883-1964) vagy Lőrincze Lajos (1915-1993).

Térjünk vissza Kisdémpusztához, mert bizony, ott sem akárkiről kell megemlékeznünk, mégpedig Kossuth Lajosról (1802-1894), „Kossuth apánkról”, ugyanis a népi legenda úgy tartja, hogy mikor a kisdémpusztai származású Meszlényi Teréziát (1809-1865) 1841-ben Pesten nőül vette, akkor a közeli csárdapusztai kápolnában megerősítették a házasságukat. E jeles eseményről emléktábla tudósít a kápolna falán. A legenda szerint a kisdémpusztai Meszlényi-kastélyban tartották a lagzijukat is. Ráadásul ez abban a szobában volt, ahol én magam

is születtem... Ez a bizonyos kastély és benne a Kossuth-szoba a „szülőházam” ugyan, ám a dolgnak van egy kis szépséghibája: nem a sajátunkban laktunk, mert akkor már az állam tulajdona volt, mint minden Kisdémpusztán, ahogy azelőtt meg az uraságé volt ez az egykori uradalmi major, amelyben húsz-huszonöt család lakott, ami úgy száz-százötven embert jelentett. „Gyűttmentek” valamennyien...

Igenám, de ezek az ún. „gyűttmentek” igen sokfélék lehetnek: belső – közeli (lásd mi, majoriak, illetve máshonnan elszármazott falubeliek), és külső – messzi vidékről jött magyarok (lásd felvidékiek, erdélyiek vagy bukovinaiak) és idegenajkúak (svábok, tótok, egyebek) egyaránt. Anekdota: „– Ugye én itt még gyűttment vagyok maguknak, János bátyám? – kérdezi a tiszteletes úr az egyik kurátort, aki a legnagyobb tisztelettel, de mégiscsak ezt válaszolja: – Nem, nem, tiszteletes úr, az majd a fia lesz. Maga itt még senki se...” Igazuk van! Megszenvedték vérrel-verejtékkel szerzett jogukat ahhoz, hogy a szülőföldjüket, a szülőfalujukat a sajátjuknak tekinthessék, magukat meg igazán odalónak tarthassák.

Hogy nézett ki ez a major *nyelvi*leg? Idegen nyelv nem nagyon hatott a major lakosságára, talán az egyetlen sváb falu (valamelyest), Bakonyszentiván, ám ez nem volt számottevő hatás. Ugyanakkor a majoron belül volt néhány palóc, az Oszvárt család, mi csak úgy mondtuk, hogy az Oszvaldék, akik a messzi Palócföldről, Hollókó vagy Ecsegfalva tájáról – már nem is tudom pontosan – kerültek ide, talán dolgozni jöttek ideiglenesen, aztán itt ragadtak. Különös jelenség volt ez a néhány palóc család, mert különös szokásaik voltak. Kicsit erőszakosak és vadak voltak a major többi lakójához képest, ugyanakkor tény, hogy a hagyományukat gyönyörűen megőrizték, meg a szép palócos beszédjüket, és mindannyian, szinte az összes palóc – különösen a férfiak – nagyszerűen muzsikáltak szinte mindenféle hangszeren, elsősorban tárogatón. De kiválóan fűrtak-faragtak, szöttek-fontak, s szinte mindenhez értettek. Idegenkedtünk ugyan tőlük, de azért irigyeltük is a tudásukat, a tehetségüket.

Még a vásárokkal kapcsolatban jutott eszembe valami nagyon fontos dolog, ami aztán később rendkívüli jelentőségűvé vált, mégpedig az, hogy egész kicsi koromtól fogva eljártunk szüleimmel a környékbeli falvakba és Pápára is, a vásárokbá. Ha jó volt a vásár, „*ment a malac*” vagy amit vittünk a vásárba – többnyire malacokat vittünk –, s akkor nagyon jó volt a hangulat. Utána volt „*farkapíz*”,

ahogy a gyerekek szokták mondani: kaptunk egy kis „*farkapíz*”, akkor azon vettünk törökmézet vagy nyalókat, ezt-azt, meg azután mentünk a laci-konyhához lacipecsenyét venni – a lényeg, hogy jó volt a hangulat. Odafelé ment is, de főleg vissza, ha jó volt a vásár. Ha nem volt jó a vásár, „*ha nem ment a malac*”, a disznó, hát akkor bizony, nem volt igazán jó a kedvünk, és volt egy szó, ez a bizonyos „*potomár*”, amit *Idesanyám* úgy szokott mondani, hogy „*potomáron ment a malac*.” De én csak annyit értettem ebből, hogy ez valami nem jót jelent, ám pontosan nem tudtam, hogy az a „*potomár*” a „*potom ár*”-at, azaz a kicsiny árat jelentette, azt csak később értettem meg, amikor már megismertem Petőfi életét is közelebbről, és – ha igaz a följegyzés – Petőfi utolsó szavai között volt egy ilyen kifejezés, hogy potomság. Azaz „*semmiség*” – ezzel intette le állítólag azokat, akik a veszélyre figyelmeztették, a segesvári csatába indulása előtt. Ekkor értettem meg, mit is jelentett a „*potomár*”: a malac „*potomáron megy*” azt jelentette, hogy valami potom áron, azaz olcsón kel el.

A vásárokon szerzett élményeim, az a nyüzsgés, az a nyelvi gazdagság, az a sok szín, íz, illat, az élet sűrűje, tehát mindaz, ami a vásárookra jellemző volt még az '50-es és '60-as években, olyannyira fontosnak bizonyult, hogy diplomamunkám témájául is a vásári komédiákat választottam (*A vásári komédiák, a commedia dell'arte és a mai magyar dráma és színjátás*, 1981).

Jelen dolgotnak nem feladata – nem is lehet – a magyar nyelvjárások bonyolult rendszerének alapos vizsgálata, ugyanakkor el kell mondanom, hogy énnekem valójában a nyelvjárásom az anyanyelvem a mai napig. Bizonyos nyelvek esetében az egyes nyelvjárások akár külön nyelvek is tekinthetők (lásd a délszláv nyelvek, például a szerb, a horvát, a macedón stb. akár egymás nyelvjárásai is lehetnének), noha ők maguk mostanában külön nyelvként határozzák meg az anyanyelvüket. De mi a helyzet a magyar nyelv esetében? Az a különös, furcsa helyzet állt elő, hogy a magyar irodalmi nyelv alapja az észak-keleti nyelvjárás lett, tehát *Kazinczy Ferenc* (1759-1831) és körének érvrendszere – ma talán úgy mondanánk – érdekvényesítő képessége erősebbnek bizonyult, mint *Berzsenyi Dániel*é (1776-1836) és híveié, vagyis a nyugati nyelvjárás alulmaradt. Tehát a főváros és környéke, mint a magyar irodalmi nyelv alapja, szóba sem jöhetett úgy, mint a németeknél Berlin, vagy a franciáknál Párizs, merthogy a mi Pest-Budánk és környéke a 19. század első felében egyszerűen nem volt magyar. És persze ne felejtjük el,

hogyan olyan nagy emberünk, mint Petőfi, eredetileg Petrovics volt, apja-anya „tót” volt, későbbi nagy költőnk pedig felnőttként magyarosította a nevét Petőfire. Széchenyi pedig, „a legnagyobb magyar”, felnőttként tanult meg magyarul. Az aradi vértanúk közül többen alig tudtak magyarul. És ott van még Liszt Ferenc (1811-1886), akinek szíve-lelke talán magyar volt – ez nem kérdés –, de a nyelve kevésbé. Kölcsey Ferenc (1790-1838) *Himnuszának* megzenésítője, Erkel Ferenc (1810-1893) sváb származású volt, s Budakeszin élve – ahol most a Himnusz nagyszerű emlékműve áll –, az ottani svábok között bizonyára otthon érezhette magát.

Befogadó nyelv a magyar nyelv, befogadó kultúra a magyar kultúra, számtalan idegen szó épült be a magyar nyelvbe. A szláv jövevényszavak (megye, széna, szalma, paprika, mostoha – apáméknál „mustoha”) is szerves részeivé váltak a magyar nyelvnek, ugyanígy a német szavak is (a mi nyelvjárásunkban is akad: pl. a fater, amit évődően-távolságtartóan szoktak használni, illetve a muter helyett „mujder”, amit mifelénk afféle népi szlengnek, de leginkább „kelekólaságnak” tekintettek, ha valaki így emlegette az anyját). De vannak latin, francia, angol jövevényszavaink is, hogy az ótörök jövevényszavakról vagy a perzsákról ne is beszéljünk... És természetesen itt vannak mindjárt a mivelünk együtt élő nemzetiségek, főleg a szlávok: szlovákok, ruszinok, szerbek, horvátok, szlovének (sok a hasonlóság a szláv nyelvek között, nem lehet tudni, melyiktől mit vettünk át), de hát a cigányok is számtalan kölcsönszót adtak a nyelvünknek (kaja, pia, meló, csaj, csávó, vaker stb.), amelyek a mi nyelvjárásunkban is mind bőven megtalálhatóak.

Anyanyelvjárásom vizsgálatánál fontos Beke Ödön dolgozata, mégpedig *A pápavidéki nyelvjárás*, amelyet 1905-ben adtak ki, s már a címében látható az a különosság, ami a mai magyar nyelv helyesírási nehézségeinek is egyike, mégpedig az egyik legkényesebb-legkínosabb helyesírási probléma, vagyis a földrajzi nevek helyesírásáé. Ez Beke Ödön dolgozatának reprint kiadásánál is tetten érhető, mert magának a *Pápa vidéki*-nek az írásmódja is jól mutatja ezt, hogy Beke Ödön még egybeírta, aztán a reprintben is a *Pápa vidékit* és *Pápai járást* is eléggé furcsán írják. Beke Ödön még egybeírta, kisbetűvel a *pápavidéki*-t, a mai helyesírási szabályzat szerint már ezt külön kellene írni, s a *Pápa* nagybetű kéne maradjon. Aztán látom az előszóban a *Pápai járást*-t, ahol kis p-vel van a *pápai*, ami több mint zavarba ejtő, mert annak nagybetűnek kéne maradnia. És aztán több ponton is vannak bizonyos ellentmon-

dások, lásd „*Marcalmelléke*” egybeírva (holott külön kellene írni a szabályzat szerint, mert birtokos szerkezet), de „*Marcalmellék*” egybeírva, mivel szóösszetétel, és így tovább. De *A pápavidéki nyelvjárás* vizsgálatának nagy tanulsága, hogy milyen óriási munka a nyelvjárások vizsgálata, s hogy az egyes nyelvjárás szigetek határait megállapítani is rendkívül nagy körültekintést igényel.

A hasonmás kiadásban egy 2 évvel későbbi (1907-es) vitacikket is közölnek, amelyben egy földim, Horváth Endre (1879-?) vitatkozik a szerző némely megállapításával. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy megvizsgálva Beke Ödön dolgozatát – írásakor szerzője alig húszéves fiatalember – már látható, hogy nagy tehetségű nyelvész fogott hozzá eme nyelvjárás vizsgálatához. Az is csoda, miképp tudta bejárni azt a rengeteg falut. Vagy nyolcvanot bejárt Veszprém, Vas és Győr-Sopron megyében, s egy másik könyvecskét is letett az asztalra (Kemenesalja nyelve, 1906). Megvizsgálta ezen falvak nyelvjárását: remek munkát végzett, nagyon alaposan, körültekintően, és 100 év távlatból is jól látható a pontosságra, hitelességre való törekvése.

Én most csak arra hagyatkozom, hogy megpróbálom összeszedni a saját (anya)nyelvjárásom legjellemzőbb sajátosságait. Mindjárt itt az elején, a hangtani vonások közül kiemelném a nyílt e és a zárt e kérdését. Illyés Gyula (1902-1983) írta le valamikor, hogy milyen jól példázható a nyílt e és a zárt e révén – egy szó négyféleképp történő leírása alapján, mindössze a nyílt e és a zárt e váltogatásával –, hogy egy-egy szót négyféleképp is értelmezhetünk. Mentek (mi mentek vagyunk a büntől) / menték (én kimentek a vízből egy fuldoklót) / mēntek (ők tegnap mentek kirándulni) / mēnték (ti hová mentek, gyerekek?). Aki ismeri ezt a kétféle 'E'-t, annak nem lehet kérdés, hogy melyik ejtett 'mentek' alak mit is jelent. Szívem szerint az egész dolgot úgy írnám le, hogy végig jelölném a kétféle 'E'-t: a nyílt e-t és a zárt e-t. Itt néhány példa legyen csak: embēr, nekēm, lēhet, nēm, igēn és így tovább.

Ahhoz, hogy meg tudjam fogalmazni először is a magam számára, hogy mit jelentett, mit jelent nekem az anyanyelvem, előtte azt kellett magamban tisztáznom, hogy nekem nem is csak egy anyanyelvem van, hanem – ha igaz – inkább kettő. Először is a tanult anyanyelvem az anyanyelvjárásom, amit a mai napig használok, mégpedig úgy, hogy a szüleimmel, testvéreimmel, rokonaimmal, földijeimmel csak nyelvjárásban vagyok képes és hajlandó beszélni. Irodalmi vagy köznyelven velük soha

nem is tudtam, de nem is akartam beszélni, mert mindig is úgy éreztem, ez nemcsak nekem nem esne jól, hanem az enyémekeknek sem. Arra kellett rájőnnöm az évek során, hogy az anyanyelvjárásomhoz való viszonyom annyira személyes, már-már intim és meghitt, hogy a legszemélyesebb, legtitkosabb érzéseimről igazán csak a saját, eredeti nyelvjárásomon tudok megnyilatkozni, illetve nyelvjárási szavak tolnak a nyelvemre, ha a legteljesebb belső dolgaimon gondolkodom. És ha a saját igazi hangomat akarom hallgatni, akkor is valójában nyelvjárásban, s nem csupán nyelvjárási szavakat használva, hanem abban a nyelvjárási tónusban, abban a dallamban, ritmusban, hangulatban tudok igazán őszintén – szóban – megnyilvánulni. Ha a legjobb barátaim is, akik nem a földjeim, megkértek arra, hogy beszéljek nekik a nyelvjárásomon, ez alig-alig sikerült. És nemigen tudtam azt „produkálni”, hogy ha valaki nem a nyelvjárásomon beszél velem, azzal én nyelvjárásban tudjak beszélni. Sebestyén Mártával azonban 1995-ben Vereckére utazva az *Őseink Útján* expedíció lovasait üdvözölni (akik az Uráltól érkeztek lovon) – odafelé menet, meg visszafelé is szinte végig nyelvjárásban beszélgettünk. Én a sajátomban, ő pedig a Vas megyei öreganyjától tanult ottani nyelvjárásban. Néha váltogattuk, s közbeszóltak Pál Pista bácsiék a maguk palócos hangján, úgyhogy igazi nyelvi kavalkád kerekedett.

„Haza a magasban” – írta a szintén dunántúli (majdnem földim) Illyés Gyula, a *Puszták népe* szerzője. És valóban – hol is van a hazája egy magamfajta sehonnai „szeginembernek”? A nyelvünkben, a mi nyelvünkben. Irodalmi kifejezéssel élve, elegánsan kifejezve, magasaróptűen: igazi nyelvi katarzis volt számomra a népi írók műveinek megismerése, akik céljukul tűzték ki a huszadik század harmincas éveiben Magyarország felfedezését, a magyar társadalom felvilágosítását, lelkiismeretének felélesztését.

„Katasztrófális helyzetben van az ország.” – Ez derült ki annak idején Illyés Gyula és a népi írók (Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre, Németh László, Sinka István, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Veres Péter) és mások műveiből. A 21. század elején, alig 70 évvel később, ijesztően hasonló a helyzet. Az egykori uradalmi cselédeknek és azok utódaiknak tudvalegőleg nincs szülőházuk, mert a ház, ahol születünk, hiába tudtuk, hogy hol is születünk, nem a mienk volt, hanem az uraságé, az államé, tehát másé – nem a mienk. Ez volt ugyanis a döntő különbség köztünk meg a falusiak között, akiket csak úgy emlegettünk: „a parasztok”, akik-

nek volt mindenük: saját szülőfalujuk, szülőföldjük, szülőházuk, kertjük, istállójuk, tehenük, lovak, saját gabonájuk, kenyérük (ezt már Idesanyám tette hozzá), s talán a legfontosabb: szőlejük, pincéjük, jó boruk – és ezt mindenki tudta: mi is meg a parasztok is...

Hiába volt például szegény Apám majorgazda, azaz főnök, vezető ember, a rendszerváltoztatás után, a kilencvenes években megnéztük volna Kisdémpusztát, az én egykori, úgymond „szülőmajoromat” – be se tehattük a lábunkat, csak évekkel később, egy befolyásos cimboránk segítségével. Ez 2003 őszén történt, éppen az utolsó pillanatban. Szegény Apámnak ez volt az utolsó utazása: alig néhány hét múlva elindult utolsó útjára...

Mi volt hát ez a Kisdémpuszt, miért volt nekem olyan fontos ez a major? Kisdémpuszt afféle „Oblomovka” volt. Iván Goncsarov (1812-1891) *Oblomov* című regényében találtam meg (valamikor egyetemi éveim alatt) Kisdémpusztának egy ilyen furcsa, különös előképét. Kisdémpuszt a nyelv csodája, a biztonság, a bőség, dúskálás, hatalmas kincs. Tanulhattam mindenkitől, volt mit. Bőven mérték, türelemmel, sok-sok mesével, néha félelemmel, lásd: Mikulás. Jaj, Istenem, de rettegtem minden december ötödikén este! Mint ahogy jóval később, 2004. december 5-én este is rettegtem, de akkor inkább már egy jelképes „Mikulástól”: hazám, népem, nemzetem rémséges, gyászos „Mikulásától”, amelyik aztán szintén megérkezett, akár az a gyermekkori, de ez a „népszavazásos Mikulás” rosszabb volt...

A nyelv persze nem csak a szavakat jelenti, hanem az érzékek, érzelmek tobzódását is: színeket, szagokat, hangokat, tapintásokat, benyomásokat, az összes érzékszerven keresztül. „Csicsíjja-babájja, kerekecske-gombocska” – talán a legkorábbi emlékeim azok, amikor felkap valaki, összecsókol és azt mondja: „Gyere, gyöngyöm, jaj, egyem meg a szivedet, de aranyos vagy, csimotám! Ides kicsi fíjam! Aran husom! Kissiam! Kijjé vagy? Mommeg szípen!” De az élethez hozzátartoznak az árnyoldalak, mert akadtak más fordulatok is: „Megáj csak, te taknyas, csippás kölök! Döglötté vóna meg, mikor em mákszem vótál!” Az átkozódás még talán mágikus hatású is lehetett, e célból is szokták mondani, ez óvta meg a gyereket az igazi bajoktól, betegségektől, hála a Jóistennek!

De hogyan jelent meg a múlt a pusztaiak, a majoriak tudatában? A régmúlt is meg a közelmúlt is elsősorban az öregek, a régi öregek elbeszéléseiben, meséiben. Kik voltak ezek a mesélők? Elsősorban pásztorok, mifelénk főleg kanászok, na meg kocsi-

sok, aztán „fejőgulások” (később már: tehenesek), „gőbölösök” (hízómarhák gondozói), idővel pedig egy-két traktoros is akadt közöttük. De főleg csőzők, éjjeliőrök. Szegény Fodor Ferkó (Öregapám) is, béresből lett a „gatternál” (fatelep) éjjeliőr, de más éjjeliőrökre is emlékszem, mint Csepi Anti bátyámék, akiknek járt a *Képes Újság*, s ezért minden csütörtökön mentem hozzájuk olvasni – főleg az izgalmas képregények miatt, meg amúgy is faltam a betűket, mindent elolvastam, ami a kezem ügyébe került. Csepi Roza néni meg ráadásul igen finom „pikhercseket”, „pumókákat” (buktaféle süteményfajták), de még „pöcsmácsikot” (nudliféle) is szokott készíteni, s mellé igen jóízűen mesélt, s én ittam minden szavukat.

Csepi Anti bátyánk rengeteget mesélt, és nem is csak a szavaira emlékszem, hanem arra a mély hangra, ami úgy szólt, mint valami öreg kolomp. Legalábbis a fülemnek úgy hallatszik a mai napig, s ez nekem legalább akkora kincs, az Öregapám hangjával együtt, mint Latinovitsé, a színészkirályé. Kikről meséltek ezek a régi öregek? Kezdeve Attila királlyal meg a hunokkal, aztán ott volt Árpád apánk, aztán Botond, aki a buzogányával vítézkedett, s nem maradt ki Szent István sem természetesen... Szent Lászlót már csak azért is emlegették az öregek, mert volt egy falu a közelben, Bakonyszentlászló. Mátyás király igazságossága sok mesének volt témája, akárcsak a kurucok és Rákóczi nagyságos fejedeleme. Arra is emlékszem, hogy amikor először láttunk tévét, abban *A Tenkes kapitánya* című remek sorozat ment. Akkor a magyarban még csak egy tévékészülék volt, mindenki odagyűlt, s a leges-leges-legnagyobb műsorszám mindig a *Tenkes* volt, később ismételték, többször is megnéztük, mindig nagy-nagy izgalommal.

Hogyan volt jelen az első világháború? Szinte közvetlenül, márpedig úgy, hogy emlékszem egy-két olyan öregre, akik megjárta Isonzót, Doberdót, Galíciát, s volt, aki Szibériában kötött ki, hadifogságban. A második világháború még közelebből érintette a magyar népet, minek kapcsán természetesen a Don-kanyar volt a legrettenetesebb élmény, s persze a bombázások, a front. Keresztapám is többször elmesélte az orosz fogságot, a menekülést, a szenvedést, a „málenkij robotot” (mondták még „kicsi robotnak”, „kicsi munkának” is), amiből évekig tartó rabság lett. A „ruszlik” meg a „germánok” a leggyakrabban visszatérő fordulatok közé tartoztak, a felszabadulást, mint olyat csak és kizárólag hivatalosan használták, pártgyűléseken meg az iskolában. Az emberek egymás között csak úgy per „a front előtt” meg „a front után”,

vagy „a bevonulás előtt” meg „a bevonulás után” – így szokták szóba hozni.

Meséltek még zsidókról is, akiket a nyilasok meg a németek elhurcoltak: gázkamrákba, Auschwitzba, aztán meg „gyűttek” a „komonisták” („Komonista Pista, iszik mind a’ zistennyila”): Sztálin „Sztálin Jósaként”, meg persze a kopasz Rákosi („Eltársak! A hátér [sic!] a csillagos ég!”), Kádár (akiről a nép azt suttogta, hogy állítólag a saját ávós elvtársai vallatás közben letépték a körmeit, s utólag kapott műkörmöket...), aki eleinte csak „piszkos komonista” volt, majd mint „tudjuk”, „Kádár apánkként” emlegették, s hozzáfűzték: éljen 120 évig... (Lám-lám, akár Ferenc Jóska.) És végezetül Nagy Imre, akiről a mi kanászunk, Péci Imre mesélte, hogyan szállt le helikopteren(?) vagy „röpüllőn”(?) annak idején a kanászlegelőn, hogy megnézzé, mi van a kisdémiekkal, s kikérdezzé Imre bátyánkat is (aki közismerten nagy füllenő volt...). Amikor Nagy Imre meglátogatta, nem csupán a kisdémiekről érdeklődött, hanem arról is, hogy mit gondol a mi kanászunk, hogyan kellene az országot irányítani.

‘56-ban, a forradalom idején kétéves voltam. Nálunk úgy emlegették a forradalmat, hogy „forradalom”, illetve ha ‘56-ban volt valami, akkor: a *forodalomkor*. Azt, hogy „ellenforradalom”, azt hiszem, kizárólag pártgyűléseken lehetett hallani, és persze így szerepelt az újságban, a rádióban meg az iskolában is. De attól még az emberek csak „forodalomnak” nevezték. Akkoriban, az ötvenes-hatvanas években telepes rádiónk volt, még nem vezették be a villanyt – csak mikor első-második osztályos lehettem, akkor. A telepes rádióból emlékszem Kádár hangjára, aki „a szocializmus útján”-t ‘t-j’-vel mondta; emlékszem még Dobi István (1898-1968) ünnepi beszédeire, pontosabban magogásaira. Aztán Nyikita Hruscsovna (1894-1971) volt egy mondása, amit sokszor emlegettek, hogy „Jánosom Kádárom” – sokáig azt hittük, ez azt jelenti, hogy „az én Jánosom, az én Kádárom”, s csak később, mikor az iskolában oroszul kezdtem tanulni, akkor értettem meg, ez inkább azt jelenti, hogy valakivel, azaz Kádár Jánossal találkozott (azaz a neve eszközesetben állt).

A puszták népe, a majoriak a régi világban is, de az újban is, az új rendszerben – mármint a front után –, akkor is „gyűtmentekből” állt. Olyan, hogy „enyém” meg „tied” nemigen létezett, kerítések se igen voltak, minden gyerek arra ment, amerre akart, nagy-nagy szabadság volt. Lehetett bárkihez bemenni, bár az volt a mondás: „*Este meg dél alatt, sehol lenni nem szabad.*” (sem ebéd-, sem vacsora-

időben nem illik másoknál lábatlankodni, „tátogatni”). De azért sokszor előfordult, hogy nálunk ebédeztek a szomszéd gyerekek, meg velem is előfordult, hogy megkínáltak ezzel-azzal a majoriak.

Hallani hallottam ugyan az „Ozsvaldok” palócos beszédét, de nem igazán tanultam tőlük semmit, csak furcsállottam: olyan szokatlan az, ahogy ők beszélnek. Mármint a miénkhez képest. A palóc nyelvjárás később az egyik, talán a miénk utáni legkedvesebb nyelvjárásom lett. Az archaizmusai (ly'-hang!), az illabiális 'a' hang, illetve az „ő"-féle „á” hang („ápóm kápól” – „apám kapál”). A sógorom révén időközben palóc rokonaim is lettek, akik bűbájosan beszéltek palócul, s nekem öröm volt hallgatni őket, de a sógorom sajnos elhagyta a szép palócos beszédjét, ahogy elkerült Palócföldről a Dunántúlra, s ezért a lányai se nagyon tudtak tőle palócos beszédet tanulni.

Volt még néhány család ott a majorban, olyan cigányfélék: nyelvileg magyarok voltak, de mégis volt bennük valami szokatlan, furcsa, amitől idegenek maradtak a többi családhoz képest. S voltak lumpenfélék: olyan különös családok, akik mindig hangoskodtak, veszekedtek, nemritkán verekedtek is. Idesanyámmal gyakran emlegetjük ma is a „Sipák Márit” meg a „Futár Margitot”, a major boszorkányait, akiknek sipákolásától zengett az egész major, ha veszekedtek („pörütek”).

Miféle idegenek fordultak meg ott nálunk a majorban? Voltak először is a különböző vidéki és főleg a pesti rokonok, akik meg-megjelentek búcsúkor, húsvétkor, karácsonykor, disznóölés-kor, és azokról tudnivaló volt, hogy pestiek, mert „afektáltak”. Úgy 5-6 éves lehettem, amikor a pesti rokonaim elvittek Pestre egy-két hétre, és az a furcsa helyzet állt elő, hogy ott megtanulgattam egy-két furcsa pesti kifejezést, s a beszédmódom is megváltozott. Ezt azon vettem észre, hogy a majori gyerekek megjegyzték, hogy mit „afektálok”, meg amúgy is ez olyan majom-dolog. „Afektáló majomnak” csúfoltak („csufúták”), amíg le nem kopott rólam, az a pesties „afektálás”. Az alkalmi vendégeken (rokonokon) kívül, voltak még olyan vendégek, vendégmunkások (summások), akik messzi földről, Zalából, Nógrádból, esetleg az Alföldről, Hajdú megyéből érkeztek és idénymunkákat végeztek: kapálás, aratás, répaszedés, ez-az. Ott laktak bent, a „kulturban”, azelőtt az istállóban szalmán. Oda raktak be nekik vaságyakat, és mi, gyerekek bejártunk hozzájuk ismerkedni, leskelődni, és akkor elcsodálkoztunk egymás nyelvi furcsaságain. Nem csak mi csodálkoztunk azon, ahogy a summások beszélnek, hanem azok is a mi beszé-

dünkön, kölcsönösen kifogásolva egymás kiejtését, szóhasználatát. Emlékszem, egy alföldi embert meg is botránkoztattam csacska kérdéseimmel az Alföldről, például hogy van-e ott egyáltalán fa?! Volt módom megtapasztalni: 11 éves koromban, 1965-ben, hatalmas élményben volt részem: sikerült eljutnom Debrecenbe. Életem első nagy útján először voltam egyedül, és úgy éreztem, mintha egy kicsit külföldre kerültem volna. A debreceni emberek beszéde páratlanul izgalmas volt, nagyon élveztem, („jaó vaót”), kimondottan gyönyörködtem benne, és persze a Hortobágyban. Mintha kicsit ez a Petőfi által megénekelte csoda végre az én szívem-lelkemet is átmelegítette volna. Azóta is mindig úgy érzem, mintha egy kicsit az igazi, a mitologikus magyar hazába kirándulnék, ha az Alföldre eljutok. Ami nekünk, magyaroknak igazán magyar, az valahol ott van az ország keleti felén. Furcsa ezt nekem, dunántúlinak mondanom, de a mi magyari múltunk, hagyományaink, meséink, mítoszaink, a büszkeségünk, az valahol talán ott, az ország közepe táján, a Duna-Tisza közén, vagy a Hortobágyon található. Nem beszélve Nagy-Magyarország hegyes-völgyes vidékeiről, a Felvidékről, Erdély és még inkább Székelyföld csodáiról, vagy a mi drága tengerünkről, az Adriáról.

Nekem, kisdémpusztai gyereknek, rögtön, az iskolába járással megkezdődött az utazások sorozata már Bakonyszentivánon, mert ebben a kicsi, sváb faluban úgy éreztem – valószínű, nemcsak én –, mintha külföldre kerültem volna. Óvodába nem kellett járnom, hála a jó Istennek (nem bán-tam), mert lehet, hogy egyszerűen nem volt óvoda vagy talán a szüleim nem nagyon akarták, hogy oda járjak. Ebben a sváb faluban az öregek szinte semmit nem tudtak, meg se igen szólaltak magyarul. A középkorúak már tudtak ugyan magyarul is, de nem nagyon akartak megszólalni. A gyerekek, a mi osztálytársaink viszont már inkább magyarul tudtak jobban talán, de erről nekünk a következő volt a véleményünk: „ub beszélnek ejek a kecejnisek, minha kiherítik vóna úket”. Ez a „kecejnis” a svábok általunk kitalált, egyik csúfneve volt. Ez a szó valószínűleg a „kehe” (gyere ide) és a „cvancigolás” azaz a szokásos svábos beszéd jellemzőjéből származhatott.

Amúgy, egyéb „baráti” kéréseink is szoktak lenni ezekhez a derék svábokhoz: „Jobb lenne, ha magyarú beszínítek, nem svábú karattyúnátok. Hun ítek ti, Svábországba?” Mégiscsak Magyarországon mi vagyunk az urak! Ugyan már, mi-féle urak lettünk volna mi, cselédfajzatok, senkiháziak?! Méghogy urak! De ezt a sváb gyerekek

nem egészen osztották velünk. Az iskolai órák közötti szünetekben sem volt túl nagy barátkozás közöttünk, mert ha magyarul szóltak hozzánk, azt egy olyan műnyelven tették, ami nekünk teljesen idegen volt, hiába volt magyarul. Mi azt afféle „makogásnak” vettük, mert mi egymás között természetesen a magunk nyelvjárást használtuk. Tehát még véletlen se mondott senki ilyet közlünk: „Jössz sántikálni?” hanem természetesen: „Gyűssz sántikáni?” Az egymástól való idegenkedés nyilvánvalóan kölcsönös volt: mi a sváboktól, a svábok tőlünk. Kár volt nekünk a svábokat bolygatni, lenézni, akik közül sokakat '46-ban kitelepítettek (a parasztpárti Kovács Imrét idézem: „a svábok úgy menjenek el innen, mint ahogy jöttek, egy batyuval a hátukon”). Pedig a svábokkal abban hasonlítottunk egymásra, hogy ők is gyűtmentek voltak, meg mi is, legföljebb ők külsők, mi belsők, ők még falut-földet kaptak, mi meg csak munkát és fedelet a fejünk fölé, de tulajdont nem.

Négy évig jártam ebbe a sváb faluba, iskolába, de olyan túl sok házhoz nem hívtak meg vendégségbe, őszintén szólva. A sváb gyerekek se hívtak bennünket hozzájuk és mi se azokat Kisdémre. Már itt megkezdődött az a „lenézési verseny” ami azután majd a többi faluban, más iskolákban folytatódott. Mi lenéztük a svábokat azért mert svábok voltak, azok meg lenéztek bennünket azért, mert majoriak („tanyasiak”) voltak, ahol se utca, se házszám. Egyáltalán kik vagyunk mi? Nagyon találekonyan fogalmazták meg például a derék bébi sváb gyerekek kórusban: „járóházi-senkiházi”. (Járóháza volt a major neve, ahová Kisdémpusztáról kerültünk a hatvanas évek közepén.) Ebben a szentiváni iskolában volt egy nagyon csinos sváb kislány, Eigner Mariann, aki bizony, nagyon tetszett nekem. Ezt azért igyekeztem eltitkolni. Jól néznénk ki! Méghogy egy sváb „leján”! Még csak az hiányzik! Ebben a kis iskolában a nyolc osztálynak csak négy tanterme volt, tehát egy teremben egyszerre két osztály tanult: volt hangos óra, és csendes óra felváltva. Úgy emlékszem, semmilyen hátrányunk nem származott ebből. Sőt! A második osztályban volt a Békefi Imre tanító bácsi, aki úgy tudta megkedveltetni velünk az olvasást (velem egy egész életre), hogy ő maga a katedráról felolvasta nekünk hangosan, gyönyörűen a teljes *Egri csillagokat*! A jobb olvasó gyerekeket azzal szokta jutalmazni, hogy néha nekik is odaadta a könyvet, mondván folytassák a hangosan olvasást! Óriási élmény volt mindannyiunk számára: tátott szájjal hallgattuk, pissenés nélkül, halálos csendben, ahogy a tanító bácsi elénk varázsolta Gergely és

Vicuska kalandjait. Hát még akkor mennyire izgultunk, ha mi magunk is megkaptuk a könyvet, és folytathattuk a hangosan olvasást. A leckét mind a két osztály, a második és a negyedik is villámgyorsan megcsinálta, hogy azután kezdődhessen az igazi varázslat: az *Egri csillagok* lebilincselő története. Mindig volt egy figyelő ember, aki jelezte, ha valaki közeledett az osztályunk felé, s mi természetesen soha senkinek el nem árultuk volna a mi közös titkunkat. Egyébiránt soha nem maradtunk el a tananyagban sem... Velünk akkor – ahogy mondani szokás – madarat lehetett volna fogatni!

Világéletemben szerettem biciglizni, de igazából a szabadság mámorát ebben a kis sváb faluban éreztem meg valójában. Anyyira megbíztak bennem a tanítóim, mondván én úgyis biztosan tudom már a leckét, ezért mindenhova engem szalajtottak a kis biciglimmel, amivel Kisdémről jártam be mindig, amikor jó idő volt.

A svábok mellett szólunk kell még a legnagyobb kisebbségről, mégpedig a cigányokról. A cigányok sváb falvakban nem nagyon fordultak elő, így Szentivánon sem emlékszem cigányokra, de a környéken voltak cigányok, mégpedig gyakorlatilag minden faluban, ahol meg nem voltak, ott még büszkéek is voltak erre... Milyen volt a viszonyunk ezekkel a cigányokkal? Azt mondhatom, hogy nagyon jól megvoltunk mi egymással, különösebb bajunk nem volt, sőt. A zenészek – többnyire romungrók, azaz magyar cigányok – egyszerűen pótolhatatlanok voltak. A patonai cigányok szoktak muzsikálni a kisdémi búcsúban, bálokban. Az volt a megállapodás, hogy valakik mindig vendégül látják őket ebédre, vacsorára. Volt, amikor éppen mi láttuk őket vendégül. Úgy muzsikáltak aztán ezek a cigányok, mint az ördögök, nagyon jókat mulattunk, úgyhogy a kisdémi búcsúkról nagyon jó emlékeim vannak.

A nagydéli cigányok jobbára teknősök („teknősök”) voltak. Mondanom se kell, mennyire fontos volt a munkájuk: mosóteknő, dagasztóteknő, szózteknő, mindenféle melencék (kicsi, kerek fateknő), fakanál stb. kerültek ki a kezük alól. Az életünk legfontosabb, mondhatni már-már szakrális pillanataiban volt szükségünk a teknős cigányok keze munkájára. Meg a kevésbé szakrális pillanatokban is nagy szükségünk volt rájuk: a pöcegödörök évente esedékes tisztításához. Rajtuk kívül ezt a világon senki nem vállalta volna se a majorban, se másutt. Nagy becsülete volt a munkájuknak. Bogdán Jósikától, nagydéli cimborámtól megtudtam, hogy a vécémerők kasztja a cigányok körében a legmagasabb volt, mert nehéz munkát végeztek,

de jól meg is fizették őket. Nemcsak pénzzel, hanem a lehető legjobb minőségű pálinkával is. Senki sem sajnálta tőlük. Nem emlékszem olyan cigányra, aki üres kézzel jött volna hozzánk. Mindegyik hozott valamit, amiért kapott is valamit, persze ha szükségünk volt rá. Többnyire volt. Lina néni kivétel volt. Ő nem hozott semmit. Eljött, leült, kipanaszkodta magát, Idesanyám meghallgatta, majd megpakolta Lina néni szatyrát, aki aztán békével elballagott. Lina néni látogatásai többnyire „egészen véletlenségből” a disznóvágások, búcsúk és az őszi betakarítások időszakára estek...

Mi volt a zsidókkal? Többnyire boltosok („bótosok”), kocsmárosok, házaló vigécek (a német „Wie gehts?” – „Hogy vagy, mi újság?”, valószínűleg ebből származik) voltak. Nemcsak Pápán volt zsinagógájuk, hanem még Tevelen is. Beke Ödön dolgozatából (*A pápavidéki nyelvjárás*, 1905) megtudhatjuk, hogy Pápa népességének több mint 20%-a zsidó volt. A katolikusok után a zsidók voltak a legtöbben, többen mint a reformátusok és az evangélikusok. A pápai zsidó kereskedőknek, iparosoknak jó híruk volt, jól is éltek – nem véletlen, hogy akkora hatalmas zsinagógájuk volt a belvárosban. Az uradalmakban akadtak gazdálkodó zsidók is. Eleinte bérlőkként, majd tulajdonosokként is, akiket többnyire jó gazdákként emlegettek. Emlékszem egy történetre, amit a kis, Zsirai gyerekről szokott mesélni Idesanyám: „a kucsánkat megvette a koncsító”, ami ugyebár azt jelentette: annyira szegények voltak ezek a Zsiraiék, hogy a kutyájukat is kénytelenek voltak eladni szorult helyzetükben a Kohn nevű zsidó kereskedőnek, aki hajlandónak mutatkozott a vásárra – a Zsiraiék szerencséjére. Azt meg szegény („szegín”: azt szokták így emlegetni, aki már nem él) Apám mesélte, hogy akár éjjel kettőkor is felzörgethették a zsidó kocsmárost, akkor is kiszolgálták a kuncsaftot, zokszó nélkül, hibátlanul.

A környék zsidósága vallásilag neológ (a modernebb, többségi irányzat), nyelvileg pedig főleg magyarajkú volt. Az én időmben már elmagyarosodtak, akárcsak a svábok és a cigányok, de a beszédjükben azért maradt valami németes „jiddiselés”, még akkor is, amikor már csak magyarul tudtak. Volt nekem egy patonai, gyerekkori cimborám, a Polnauer Sanyi, akivel együtt jártunk Pápára középiskolába évekig, de nem tudtam róla, hogy zsidó. Aztán még együtt stáztáltunk is a legendás *Petőfi '73* című (félíg betiltott, lásd „tűrt”) filmben. Évek múlva találkoztam vele Pesten, az utcán, és azt mesélte, hogy valami filozófiát tanul. Csak később tudtam meg, hogy

valójában rabbinak készült, de azt nyilván nem akarta az orromra kötni. Ő tudta, miért... Amúgy a '70-es években én magam is bejártam a rabbi-képzőbe, Scheiber Sándor (1913-1985) óráira: nagyon izgalmas órák voltak ezek, sokat lehetett tanulni az előadásából. Tőle tanultam meg többek közt azt is, hogy mi az a „titokzsidó” (aki eltitkolja önnön zsidóságát). Rajongva szerette a magyar irodalmat, különösen Arany Jánost (1817-1882). A Tanár Úr, aki nagyon közvetlen, barátságos ember volt, meg is ajándékozott engem egy-egy szép orosz-héber, ill. német-héber nyelvű könyvvel. Máig őrzöm mindkettőt.

Egyéb kisebbségek csak szórványban fordultak elő a mi környékünkön. Itt-ott voltak csak tótok, szerbek, horvátok, vendek, románok, vagy inkább oláhok (jobbára oláh vagy inkább beás cigányok).

Kimondottan nem magyarok, azaz külföldiek gyerekkoromban az úgynevezett „ruszki” voltak. Mi csak így neveztük azokat a katonákat, akiket azonban hivatalosan „hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet csapatoknak” tituláltak. Ezeket a ruszkit zavarták (volna) haza '56-ban, de hiába, mert úgy mentek, mintha jöttek volna. Gyerekkoromban Kisdémpusztán gyakran dolgoztak „ruszki” katonák, akiket a nép nevezett így az egyszerűség kedvéért, noha a valóságban a felük se volt orosz. Sok volt közöttük a közép-ázsiai „ferdeszemű”, sárgabőrű, dzsigit, vagy kaukázusi barnabőrű, feketehajú, bajszos fiú. Miattuk lettem orosz szakos, mert annyira kíváncsi voltam arra a bizonyos „ruszki világra”, ahol ilyen sok érdekes ember él. Hát még mikor a térképen is tanulmányozhattam a kolosszális méretű birodalmat.

Sokféle különleges konzervjük volt a katonáknak, fekete kenyérük, mindenféle csemegék, csokik, cukrok, édességek, amiket mi nemigen láttunk abban az időben. Állandóan próbáltam tanulni a nyelvüket, de nemcsak az oroszokét, hanem a leginkább egzotikus dzsigitekét, akik boldogan tanígtattak engem az ő nyelvükre, s nagyon hálásak voltak, hogy egyáltalán egy magyar gyerek érdekli őket. Adtak nekem is, meg a többi gyereknek is ceruzát, meg jelvényt, ruszki sapkát, ezt-azt. Az emberek csencseltek velük, s a csereeszköz mindig vagy egy üveg bor, vagy egy üveg pálinka volt. Bármit, bármikor hoztak-vittek. A ruhájuknak, meg a csizmájuknak egészen különleges szaga volt. Máig őrzöm az orromban. Később ezzel az illattal találkoztam egy különleges parfüm (Russisch Leder) formájában. Mivel túl sokat jártam gyerekkoromban mindenféle pártgyűlésekre, erősen megérintett a bolsevik ideológia, mint afféle ta-

nulékony gyereket. Szegény Apám mellett húztam meg magamat ezeken a gyűléseken, és olvastam, szinte faltam a legkülönbözőbb brosúrákat, politikai lapokat, mint *Világesemények Dióhéjban*, vagy a *Szovjetunió*, illetve a *Lányok, Asszonyok* című szovjet ihletésű kiadványokat, sőt még a *Munkásőr Újság*ot is. Szerettem a felnőttek világát. Afféle tudálékos gyerek voltam, talán kicsit koravén is.

Néha még ideológiai vitákba is keveredtem egyik-másik vendég „elvtárssal” („nafejűek” – ahogy Idesanyám szokta őket emlegetni...). Ezek a viták majd akkor kezdtek szaporodni, amikor a confirmációm után az evangélikus Tisztelendő Úr jóvoltából már nemcsak a materialista, hanem az idealista nézetekről is értesülhettem, vallási könyveket, iratokat és főként a Bibliát lapozgatva.

